

Тетяна ЛЕВАКІНА,
кандидат філологічних наук,
Херсонський державний
університет

ПРИЙМЕННИКИ ЯК ВИРАЗНИКИ СОЦІАТИВНОСТІ

УДК 81'367.633

У статті запропоновано визначення соціативності й соціативних прийменників, наведено семантичну класифікацію таких прийменників; подано алфавітний покажчик найбільш поширених українських прийменникових одиниць, що вказують на соціативні відношення.

Ключові слова: логічні прийменники, соціативність, соціативні прийменники, еквіпрійменники.

Прийменники в українській мові становлять відкриту систему, що весь час поповнюється. Процеси препозиціоналізації – утворення прийменників – та формування складених прийменників за допомогою поєднання прийменника з повнозначним словом (переважно це еквіваленти прийменника, на позначення яких уводимо назву *еквіпрійменники*) – поширені мовні явища, тому актуальною є проблема уточнення реєстру українських прийменників.

Відповідно до семантичної диференціації прийменників, що її запропонував І.Вихованець [3; 198–201, 216–226], поділяємо власне-прийменники та еквіпрійменники на три функційно-семантичні макрополя: просторове, темпоральне й логічне, які об'єднують певні поля та їхні мікрополя. За Г.Балабан [1; 60], у межах логічних прийменників серед 12-ти полів виокремлюємо поле соціативності.

Соціативність – це сумісність, співучасть в одній справі кількох осіб, що характеризується множинністю учасників дії, їхньою відносною рівноправністю й активністю, а також належністю або до суб'єктів, або до об'єктів **спільної** дії.

Прийменниками соціативності вважаємо такі, що виражають відношення сумісності – супроводу, співвияву, відносно рівноправної співучасті в одній справі кількох суб'єктів або об'єктів дії.

Соціативні відношення в класифікаціях українських прийменників також визначають О.Бугаков [2], А.Загнітко [4], А.Колодяжний [5].

Зауважимо, що термін «соціатив» тісно пов'язаний із загальним значенням сумісної дії. Слід розрізняти *комітативність* – позначення множинності взагалі – і *соціативність* – явище вираження спільної дії кількох відносно рівноправних суб'єктів або об'єктів. Соціативні відношення передаються безприйменниковою формою відмінка (наприклад в угро-фінських мовах), за допомогою прийменників (романо-германські мови) або прийменниково-відмінковими сполуками (у групі слов'янських мов). Орудний соціативний відмінок у всіх сучасних слов'янських мовах уживається в поєднанні з прийменником, тотожним українському **з**, тобто в українській мові форма **з + О. в.** є стрижневою у вираженні сумісності, напр.: *На полі відзначились Олексій Белік з Анатолієм Тимошук-*

ком, які на першій та останній хвилині матчу, відповідно, влучили у дніпровські ворота (з журн. «ПіК = Політика і культура»). Засобами вираження явища соціативності в українській мові є також префікси **су-, спів-, про-, со-: сумісність, сузір'я, співпрацювати, проросійський, соратник.**

Власне- та еквіпрійменники соціативної семантики мають обов'язкові ознаки: позначення спільної дії, множинність учасників, активність і відносна рівноправність поєднаних суб'єктів або об'єктів. Окрім цього, для соціативності як вияву загальної категорії сумісності диференційовано необов'язкові чинники: тотожність дії; єдність місця; єдність часу; співробітництво; паралельність, подібність дії (переважно означає єдність місця або часу); зіставлення; протилежність дії (сумісно протилежні дії кількох учасників); керівництво, заступництво або контроль над кимось; внутрішня локалізація; семантика ієрархії у вираженні способу дії або причини.

Згідно з такими ознаками сумісності в межах поля соціативності виокремлюємо вісім мікрополів:

1) власне-соціативного значення: – *Коли хочеш, можу піти разом з тобою на п'ятдесят сьомий* (В.Собко);

2) соціативності – неподільного зв'язку: *Працівники УБОЗ в Донецькій обл. знешкодили ОЗУ у складі зі співробітником податкової міліції та третейськими суддями* (з електрон. ресурсу «РБК-Україна»);

3) паралельного зв'язку: *Так. Я міг би це повторити слідом за Данилом Кішем* (Ю.Андрухович);

4) протиставного та зіставного зв'язку: *...їхня думка не мала ані найменших шансів бути почутою широким загалом, тому що вона йшла врозріз із побажаннями Банкової* (з журн. «ПіК = Політика і культура»);

5) соціативності – керівництва, заступництва, контролювання: *Іракські військові під прикриттям українських патрулів здійснювали перевірку прилеглих до кордону населених пунктів* (з електрон. ресурсу «Урядовий портал»);

6) внутрішньої локалізації: *Мудрий з-понад мудрих, найбезкорисливіший серед безкорисливих, найпростіший серед простих, найвідважніший серед відважних* [Перикл]... (Ю.Мушкетик);

7) соціативності – способу дії: *Тут Федорович за допомогою литовського гетьмана Григорія Ходкевича заложив друкарню в Заблудові близько Білостока* (В.Радзкевич);

8) соціативності – причини: *Усі мої роботи... виконувались не на чийсь замовлення, а виключно за покликом душі та серця...* (з журн. «Кримська Світлиця»).

Пропонуємо словничок найуживаніших соціативних прийменників, у якому 50 одиниць кваліфіковано за прийменниковим статусом (власне- чи еквіпрійменник) та позначуваним відтінком соціативності; також диференційовано за критерієм нормативності/ненормативності, а серед ненормативних розмежовано діалектні (діал.), застарілі (заст.), розмовні (розм.) та сполуки, утворені калькуванням із інших мов (кальк.). Зауважимо, що деякі прийменниково-відмінкові форми (напр., з + О. в., за + О. в., поруч + Р. в., поруч з + О. в., при + М. в. тощо) можуть виражати різні відношення, проте ми аналізуємо тільки соціативні.

Словничок найпоширеніших соціативних прийменників української мови

В:

в оточенні + Р. в. – еквіпрійменник внутрішньої локалізації: *Міністр меліорації і водного господарства республіки Євген Євгенович Алексєєвський стояв на скіфському кургані в оточенні керівників тресту, штабу будови* (Л.Вишневецький);

в унісон + Д. в., в унісон з + О. в. – еквіпрійменники паралельного зв'язку: **В унісон йому** [П.Порошенку] виступив заступник голови Нацбанку Олександр Савченко... (з газ. «Україна молода»); ...автор і постановкою питання про освіту, і оцінкою її ваги в житті як окремої людини, так і народу виступає **в унісон з письменниками-полемістами**, ідеологами просвітнього руху кінця XVI – початку XVII ст. (В.Крекотень).

З:

з + О. в. – власне-прийменник власне-соціативності: *Тато з мамою теж перестрашились: Дарка почала стогнати уві сні* (О.Забужко);

з дозволу + Р. в. – еквіпрійменник соціативності – способу дії: *Залучення окремих робітників і службовців до роботи у ці дні [вихідні дні] допускається тільки з дозволу профспілкового комітету...* («Короткий юридичний словник»);

з участю (за участю, за участі, при участі (кальк.)) + Р. в. – еквіпрійменник соціативності – способу дії: *Так, нас було переважно п'ятеро... Час до часу за участю Майора і Верки Братчик* (Ю.Андрухович);

за + О. в. – власне-прийменник паралельного зв'язку: *В українській мові називний і знахідний відмінки центральні і займають ієрархічно вищу позицію щодо інших відмінків (за І.Вихованцем)* (Н.Куш);

за допомогою (з допомогою, при допомозі (кальк.)) + Р. в. – еквіпрійменник соціативності – способу дії: **З допомогою червоних бійців** вітчизняним повкидав нас та речі до вагона... (І.Плахтін);

за ініціативою (з ініціативи, за ініціативи) + Р. в. – еквіпрійменник соціативності – причини: *Незабаром за ініціативою комсомольського осередку та комнезаму у великому будинку поміщика Пугачовського... відкрили сільбуд* (І.Плахтін);

за компанію з + О. в. – еквіпрійменник соціативності – причини: *Парламент вирішив відстрочити складання присяги членами ВРЮ за компанію з Волковим* (з газ. «Закон і Бізнес»);

за наказом (за наказами, з наказу (заст.)) + Р. в. – еквіпрійменник соціативності – причини: *...за наказами Ніни Борисівни він [комірник Рижов] виконував екзекуції над нами, дітьми* (Ю.Мушкетик);

за посередництвом (за посередництва, через посередництво) + Р. в. – еквіпрійменник соціативності – способу дії: **За посередництвом хозарів** ішли в Україну різні орієнтальні впливи... (І.Крип'якевич);

за сприяння (за сприянням) + Р. в. – еквіпрійменник соціативності – способу дії: *...за сприяння Фонду* було досліджено законодавчі основи проведення заміщувальної терапії в Україні... (з журн. «ПіК = Політика і культура»); згідно з + О. в. – власне-прийменник паралельного зв'язку: **Згідно з О.Толочком**, це «сяння» не лише вказує на якусь містичну благодать, що сходить з правителя на підданих, але і прямо «матеріалізується» в демонстративних роздачах милостині... (Ю.Писаренко);

з-поміж (з-межи (заст.), з-між (заст.), з-поміж (розм.), споміж (заст.)) + Р. в. – власне-прийменник внутрішньої локалізації: *Поступово еквіваленти слів починають розглядати й з-поміж службових частин мови...* (Н.Куш).

Н:

на боці (по боці (заст.)) + Р. в. – еквіпрійменник паралельного зв'язку: *Закон був, звичайно, на боці місіонера*, просто Гарт пробував його обдурити, сподіваючись, що той не знає своїх прав (М.Дашків);

на чолі з + О. в. – власне-прийменник керівництва, заступництва, контролювання: *Каліф вирішив перевірити істинність переказу і послав у Візантію експедицію на чолі з Хорезмі* (А.Конфорович);

навіпл з (навспіл з (діал.), наспіл з (заст.)) + О. в. – власне-прийменник протиставного та зіставного зв'язку: *Путін говорив, що Москва готова виділити гроші, але тільки навіпл з Європою* (Ю.Писаренко);

наодинці з + О. в. – власне-прийменник неподільного зв'язку: *Бо в тому, що сама лишилася в домі наодинці з молодим і вродливим сотником*, ще не вбачала якоїсь небезпеки (І.Ле);

нарівні з + О. в. – власне-прийменник паралельного зв'язку: *Отоді вони возвеличаться насправді і стануть нарівні з богами* (Ю.Мушкетик).

О:

обіч з (розм.) + О. в., обіч з + О. в. – власне-прийменники власне-соціативності: *Змальовуючи створіння, які «невидимо живуть обіч з нами», Королів-Старий намагався розширити межі уявлення про довколишній світ природи й людини* (з електрон. ресурсу «КГБ: Василь Королів-Старий»).

П:

паралельно з + О. в. – власне-прийменник паралельного зв'язку: **Паралельно з розвитком** цієї сюжетної лінії письменник розповідає про історію села Ладоги та старовинного жіночого монастиря в ньому... (О.Микитенко);

під головуванням + Р. в. – еквіпрійменник керівництва, заступництва, контролювання: *Того ж дня на засіданні уряду під головуванням В.Винниченка... О.Шульгіним знову було ініційовано «вияснити принципальну можливість заключити заєм у Франції і Америці»* (П.Гай-Нижник);

під егідою + Р. в. – еквіпрійменник керівництва, заступництва, контролювання: *У зв'язку з цією визначною подією [50-річчя космічної ери] під егідою ООН* проводиться «Всесвітній тиждень космосу» (з листа МОН України № 1/9-529 від 11.09.07);

під керівництвом + Р. в. – власне-прийменник керівництва, заступництва, контролювання: *Мені буде приємно працювати під керівництвом* такого славетного вченого... (В.Бережний);

пліч-о-пліч з + О. в. – еквіпрійменник власне-соціативності: *Тільки в державних установах галузі налічується 32*

тисячі фахівців, **пліч-о-пліч з ними** працюють також ветлікарі... (з електрон. ресурсу «Урядовий портал»);

поруч + Р. в., **поруч з** + О. в. – власне-прийменники власне-соціативності: **Поруч неї** він, її любий Володько, такий гарний, як той краєвид, такий ніжний, як те сонячне тепло, такий сердечний і милий, як ті пісні чудові... (І.Франко); **Поруч з Києвом** осередок держави творили **города Чернігів, Переяслав, Любеч** (І.Крип'якевич);

поряд + Р. в., **поряд з** + О. в. – власне-прийменники власне-соціативності: **Втішало дівчину тільки те, що поряд неї** були батько і брат, які не дадуть її безкарно в наругу (В.Малик); У такому разі **поряд з прислівниками й омонімічними частками** функціонують ще і т. зв. «прислівники-частки»... (О.Кушлік);

при + М. в. – власне-прийменник власне-соціативності: Ангеліна їхала **при мені**, їй там роботи не було, хіба що, може, куховарити (Н.Паняєва).

Р:

разом з + О. в. – власне-прийменник власне-соціативності: **Косила, гребла разом з іншими людьми** й Оріся (Ю.Мушкетик);

роздільно з + О. в. – екіпрійменник протиставного та зіставного зв'язку: ...їх **відправили назад до чеських прикордонників для «муштри»**, яка закінчилася перебуванням у в'язниці, **роздільно з сином**, на протязі 36 годин (з електрон. ресурсу «Український форум»).

С:

серед (осередь (розм.), **середині**) + Р. в. – власне-прийменник внутрішньої локалізації: **Вже в перші дні перебування серед** неписьмених, простих **ісландців** сержант-американець виявився безпорадним (М.Дашків);

спільно з + О. в. – власне-прийменник власне-соціативності: Анти здобули собі **голосне ім'я своїми походами на Візантію**, які вели **спільно з іншими слов'янами** (І.Крип'якевич);

суміж з + О. в., **суміжно з** (сумежно з (діал.), **сумеж з** (діал.), **сумеженно з** (діал.)) + О. в. – власне-прийменники власне-соціативності: **Що ж стосується відповідного покоління в Україні**, то тут варто зазначити дещо інші часові рамки: народжені у 1905–1913 роках і **суміжно з ними** народжені у 1914–1922 роках (В.Бриндза).

У:

у(в) парі з (на парі з (розм.)) + О. в. – екіпрійменник неподільного зв'язку: **Онікію припав номер у парі з головою** колгоспу «Вперед» з їхнього ж таки району (Ю.Мушкетик);

у(в) присутності + Р. в. – власне-прийменник власне-соціативності: **Опис майна провадиться судовим виконавцем у присутності боржника і двох понятих** («Короткий юридичний словник»);

у(в) протиставленні з + О. в. – екіпрійменник протиставного та зіставного зв'язку: ...на вищому ступені **узгаляння і сам романтизм може бути контрастно виристаний у протиставленні з натуралізмом** (Р.Голод);

у(в) родині + Р. в. – екіпрійменник внутрішньої локалізації: **В родині «Луганськелектротранс»** поповнення «Богданами» (з електрон. ресурсу «Портал неполітичних новин»);

у(в) співпраці з + О. в. – екіпрійменник неподільного зв'язку: **Сьогодні СБУ у співпраці з Посольством Держави Ізраїль** проводить навчання («Національна радіокомпанія України», 04.06.07);

у(в) сполученні з + О. в. – власне-прийменник власне-соціативності: **Так само, цей прийменник спостерігається у сполученні з істотами** (рідко)... (О.Баранівська);

у(в) сукупності + Р. в. – екіпрійменник внутрішньої локалізації: **Загалом, у сукупності основних стратегій нейтралізації фінансових ризиків**, що найбільш часто використовуються у сучасній практиці корпоративних фінансів, прийнято виділяти дві альтернативні її форми... (з електрон. ресурсу «Vuzlib.net»);

у(в) сукупності з + О. в. – власне-прийменник власне-соціативності: **Надано дозвіл громадянину України Кардакову О.Ю. на придбання акцій ЗАТ «ДАТАГРУП» (м. Київ), що у сукупності з наявними у покупця акціями** забезпечує перевищення 50% голосів у вищому органі управління товариства (з інформації про рішення та розпорядження антимонопольного комітету України (АМКУ), 10.10.08);

у(в) супроводі + Р. в. – власне-прийменник власне-соціативності: **Ємець у супроводі Шевченка, Самохатка, Савицького, Коваленка, Мороза** підходив вже до інших хлопчиків (Л.Вишневецький);

у зіставленні з + О. в. – екіпрійменник протиставного та зіставного зв'язку: **Дослідження економічної історії України у зіставленні з історією** розвитку господарства провідних країн світу дає змогу узагальнити досвід господарського розвитку наших предків... («Економічна історія України і світу»);

у світі + Р. в. – екіпрійменник внутрішньої локалізації: **Навіть у снах він бачив себе моїм провідником у світі дерев** (Ю.Андрухович);

укупі (вкупі) **з** + О. в. – екіпрійменник власне-соціативності: ...одчини, Ганно-панно, **будеш моєю, вкупі зі мною** пануватимеш, бо ти того варта... (О.Забужко).

Загалом в українській мові виявлено 190 прийменників, що вказують на соціативні відношення, із них 58 кваліфіковано як власне-прийменники, а 132 – як екіпрійменники. Кількісний склад соціативних прийменникових одиниць свідчить про їхнє вагоме місце в межах логічних прийменників, а якісний (перевага екіпрійменників над власне-прийменниками) дає підстави констатувати їхній розвиток і постійне поповнення на сучасному етапі функціонування української мови.

Л і т е р а т у р а

1. Балабан Г. Динамічні процеси в прийменниковій системі сучасної української літературної мови: дис. ... канд. філол. наук / Г.Балабан; НАН України, Ін-т української мови. – К., 2007.

2. Бугаков О. Функціонування прийменників в українському тексті: морфологічний та семантико-синтаксичний аспекти: дис. ... канд. філол. наук / О.Бугаков; НАН України, Український мовно-інформаційний фонд. – К., 2006.

3. Вихованець І. Прийменникова система української мови / І.Вихованець; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні. – К.: Наукова думка, 1980.

4. Загнітко А. Прийменники у структурі тексту: первинні і вторинні вияви / А.Загнітко // Лінгвістичні студії: зб. наук. праць. – Донецьк: ДонНУ, 2007. – Вип. 15. – 2007. – С. 120–131.

5. Колодяжний А. Прийменник: [матеріали до лекції з курсу сучасної української літературної мови] / А.Колодяжний – Харків: Вид-во Харківського ун-ту, 1960.